

Kerima Filan

IZ SVAKODNEVNICE OSMANSKOG SARAJEVA: DRUŽENJA I RAZONODE

Sažetak

U radu će se pokazati različiti oblici zabave i razonode u stoljećima osmanske vladavine na ovim prostorima s konkretnim podacima koji se odnose na Sarajevo. Razmatranje se vodi na temelju pisanoga historijskog izvora iz pera savremenika te se na taj način nudi konkretan materijal o načinima na koje su građani u proteklim stoljećima podmirivali svoje potrebe za druženjem i zabavom. Prema načinu organiziranja, zabave i druženja se promatraju u tri kategorije: one koje je nalagalo središte države, izleti koji su odraz stanja u lokalnom društvu, premda se po svome toku nisu razlikovali od onih u središtu, kao i u drugim dijelovima Osmanskog carstva i, najzad, druženja koja su kreirali pojedinci ili grupe građana. U radu će se pokazati kako je taj oblik života, kao manifestacija kulture življenja, ukomponovan u lokalno znanje bosanskohercegovačkog prostora.

Ključne riječi: 18. stoljeće, Sarajevo, zabave, druženja, opće osobenosti, lokalna kreacija

Izleti u prirodu zvani *teferiči kušanme*

Već na prvom listu svoje bilježnice (*medžmue*) u kojoj je od 1757. do 1805. godine zapisao mnoge događaje i situacije iz svakodnevnog života u Sarajevu, Mula Mustafa Bašeskija je upisao *teferič*. To je nagovještaj da se s listova njegove *medžmue* može iščitati štošta o zabavnoj strani života njegovoga doba.

Kratki zapisi u kojima se na prvim listovima spominju *teferiči* predstavljaju obavijesti o vremenu kada je neka od cehovskih organizacija u Sarajevu održala izlet (odnosno *teferič*) *kušanme*. Prvi takvi zapisi su:

*Esnaf kazaza održao kušanmu 5. muharrema 1171. Esnaf berbera imao kušanmu u mjesecu zu'l-hidždžetu 1170.*¹

1 Kako je 5. muharrem 1171. prvi puni datum u *medžmui* Mula Mustafe Bašeskije, a muharrem je prvi mjesec hidžretskog kalendara, moguće je da je Bašeskija pristupio zapisivanju s početkom 1171. godine. Navedeni datum, 5. muharrem, pao je u 20. septembar 1757. Sljedeći zapis obavještava o *kušanmi berbera* koja je održana u posljednjem mjesecu hidžretske 1170. godine, a to je vrijeme od polovine augusta do polovine septembra iste 1757. Dakle, ove su dvije *kušanme* održane u razmaku od nekoliko dana.

Teferič kušanme čizmedžijskog esnafa održan na Koševu 1172. godine.²

Na izletima kušanme održavale su se ceremonije na kojima su se zvanično promovirali kalfe u majstore i šegrti u kalfe.³ Čin promoviranja odvijao se kroz uređen niz postupaka koji su se jednako primjenjivali kako u svim cehovskim organizacijama tako i na prostoru cijele Osmanske države. Cehovske organizacije su svaka za sebe organizirale kušanmu, što se može vidjeti i iz naprijed navedenih Bašeskijinih bilježaka. Sâma ceremonija nosila je naziv po činu pripasavanja pregače (*peştamal kuşatma*) unaprijedenim članovima. Pripasavanje je u ime cehovske organizacije obavljao njen čelnik – *čehaja* ili njegov pomoćnik, izričući pri tome blagoslov novim majstorima i kalfama i upućujući im niz savjeta za daljnji uspješan rad. U tom su obraćanju novomenovanim majstorima uz *čehaju* sudjelovali i drugi stariji i iskusni majstori dotične organizacije.⁴

Kušanme su se održavale u prirodi, na izletu na koji su domaćini pozivali predstavnike drugih cehovskih organizacija, lokalne uglednike i prvake. Prema Mula Mustafinim riječima, na izletu kušanme džebedžija održanom na Obhođi 1770. godine bilo je petnaestak visokih uzvanika, i to gosti izvan grada, čelnici drugih esnafa (*hırfet başı*), bašeskije i nekoliko ljudi od znanja,⁵ po čemu se vidi da se na tim izletima okupljao znatan dio lokalnog stanovništva. Tako su izleti cehovskih organizacija na jednoj strani imali službeni karakter (*kuşanma*), a na drugoj su bili prilika za susrete i druženje (*teferič*).⁶

Kušanme su svakako imale velik značaj za lokalnu ekonomiju samim tim što su se i organizirale onda kad bi jedan broj pripadnika cehovske organizacije dobro izučio zanat. Ipak, u zapisima u kojima govori o tim događajima Mula Mustafa je unio posve malo podataka koji bi mogli biti korisni za upoznavanje gradske ekonomije. Samo mjestimično je zabilježio, naprimjer,

2 Ovi su zapisi na prvom listu (6a) medžmue u redovima 12 i 18. Na taj ćemo način dalje u podnožnim napomenama označavati list i red u autografu Bašeskijine medžmue na kojima se može pročitati dotični tekst na osmanskome turskom jeziku.

3 U svome uradku „Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878)“ u dijelu koji se odnosi na Sarajevo Hamdija Kreševljaković je jedno poglavlje posvetio i izletima kušanme. Ondje navodi da je uz sav trud uspio iznaći podatke za 40 takvih izleta od 16 raznih esnafa održanih u vremenu od 1621. do 1894. godine. Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela II* (ur. A. Sućeska i E. Pelidija), Veselin Masleša, Sarajevo, 1991., str. 64.

4 Mübahat S. Kütükoğlu, *Historija Osmanske države i civilizacije II*, (Ur. E. Ihsanoğlu), (Prevod K. Filan), Sarajevo, 2008., str. 103.

5 List 15b/2-4.

6 Jedan kraći opis izletâ koje su u svrhu održavanja kušanmi organizirali obrti u Istanbulu u drugoj polovini 19. stoljeća dao je Abdulaziz Bey ibn Cemaleddin u svojim bilješkama o svakodnevnom životu. V: Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, (Hazırlayanlar: K. Arısan, D. Arısan-Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2002., s. 298-299.

broj novoimenovanih majstora ili kalfi. Oskudnost tih podataka u njegovoj bilježnici dovoljan je pokazatelj da njegov cilj nije bio pisati o ekonomskoj važnosti kušanmi. Poznato je da su cehovske organizacije vodile svoje knjige protokola.⁷ I Mula Mustafa je u bilješci o kušanmi koju su 1777. godine priredili mutabdžije rekao da je tom prilikom obavljao pisarske poslove za njih, pa su ga domaćini za taj trud darovali čohom.⁸

Mula Mustafine bilješke o kušanmama koje osim općih podataka sadrže još poneki, poput ovoga da je na toj manifestaciji vodio zapisnik, nastale su u vremenu od 1770. do 1778. kad je pisac bio u životnoj dobi između četrdeset i pedeset godina, što tim zapisima daje karakter zapažanjâ jednog zrelog pripadnika društvene zajednice. Ni u tim nešto dužim bilješkama Mula Mustafa nije opisivao tok izleta, nego je zabilježio poneku okolnost u kojoj se izlet odvijao. On, očito, nije imao namjeru opisivati jednu društvenu praksu koja je, kako smo već spomenuli, imala stabilan i definiran oblik. Naprimjer, sve što je imao reći o teferiču kušanme koji su 1777. priredili halači⁹ sadržano je u ovih nekoliko riječi:

*Halači su održali kušanmu u mjesecu redžebu, u ponedjeljak, dvanaesti dan po Aliđunu. Postavili su čadore u bašči Bećir-age, sina defterdara Osman-age Đuguma, u Saračalijinoj mahali i tu su izletovali.*¹⁰

No nešto više obavijesti sadrže bilješke o druga dva izleta kušanme održana iste te 1777. godine. Kad se prate vremenske odrednice u bilješkama, vidi se da su desetak dana nakon halača, u utorak 22. redžeba (26. augusta), na izlet kušanme otišli u isti dan mutabdžije¹¹ i čizmedžije. Evo Mula Mustafinog zapisa o tome:

*22. redžeba su mutabdžije organizirali kušanmu. Sastali su se u Tabakčoj džamiji, učinili dovu i njih petnaestak-dvadeset otišli su na teferič u Šejhali-jinu tekiju.*¹²

I čizmedžije su istoga dana otišli na Soukbunar, gdje su održali teferič kušanme i majstorima pripasali pregače. Čizmedžijska povorka bila je veoma velika (çizmeciler alayı gayetü'l-gaye büyük), što sluti na kugu. Naroda je bilo mnogo, djece bezbroj, a i majstora i kalfi je bilo jako puno, možda sve skupa hiljadu duša. Čuo sam od ljudi da je samo konjanika bilo dvjesto devetnaest.

---

7 O esnafskim defterima vidjeti poglavlje VIII u: H. Kreševljaković, *Izabrana djela II*, str. 68-72.

8 List 30a/21.

9 Haliči su se bavili obradom pamuka i vune pripremajući te materijale za izradu jorgana, dušeka, potom anterija (širokih ogrtača) i sl.

10 List 30a/8-9.

11 Mutabdžije su zanatlije koji su izrađivali različite predmete od kostrijeti.

12 List 30a/18-19.

Riječi kojima je Mula Mustafa prokomentirao mnoštvo naroda u povorci čizmedžija ukazuje na neobičajenu okolnost. Veličina povorke svakako je zavisila od brojnosti pripadnika jedne cehovske organizacije, ali se Mula Mustafin komentar odnosi kako na veliki broj majstora i kalfi tako i na mnoštvo naroda u povorci. U zapisu nema izravnih riječi o nekakvim restriktivnim odredbama koje su ograničavale pravo sudjelovanja u povorci. Ipak, Mula Mustafin komentar, uz očitu razliku u broju sudionika u povorkama mutabdžija i čizmedžija, pokazuje da dostupnost povorke za svakoga nije bila uobičajena situacija. No piščevu primjedbu ne treba shvatiti kao stav da teferiči kušanme trebaju biti odvojeni od puka. Narod je svakako rado dolazio na izletišta gledati zabave koje su zanatlije priređivali, o čemu i Mula Mustafa izvještava, kako ćemo niže vidjeti. Njegova primjedba izrečena u naprijed navedenom zapisu odnosi se na samu povorku. Pisac njome ukazuje na odstupanje od običaja, što je dovelo do toga da je jedna poznata praksa promijenila oblik, jer izleti cehovskih organizacija nisu se održavali radi masovnog izleta nego radi kušanme. Svi aspekti djelovanja cehovske organizacije bili su utemeljeni na disciplini i organizirani u svojevrsan sistem. U nastavku zapisa o teferiču čizmedžijskog esnafa Mula Mustafa izvještava da je cijeli izlet protekao *paski*, kako je to zapisao na bosanskom jeziku. Tim neočekivanim prelaskom na lokalni izraz pisac je teferiču čizmedžija dao lokalni karakter i jasno ga odvojio od poznatog i očekivanog oblika te manifestacije.

*Teferič čizmedžija protekao je paski. Došlo je do velike svađe zbog čoha, svako se sa svakim zavadio. Ružan događaj. A to je zato što među njihovim prvacima nema razboritih ljudi.*¹³

Protumačivši uzrok nesređenoj situaciji na izletu čizmedžijskog esnafa pisac poručuje da realizaciju kušanme trebaju osmisлити konkretni pojedinci koji su preuzeli i ugodnu i odgovornu ulogu prvaka. U protivnom svaki učesnik ili svaka grupa učesnika u taj skupni događaj može unijeti neku vlastitu kreaciju. Dobra strana tih izleta bila je, između ostaloga, to što su pružali priliku za susrete i druženje, a dogodi li se svađa, to je znak da je izlet izgubio svoj stvarni smisao.

Još je oštrijim riječima Mula Mustafa prokomentirao ljutnju među pripadnicima pekarskog esnafa 1776. godine. Tada povod svađi nisu bili darovi u čohi nego čelna pozicija u povorci. Kad se formirala povorka od četrdeset-pedeset ljudi i krenula prema izletištu, nekima se, kako Mula Mustafa kaže, nerazboritim ljudima, nije sviđjelo što su se na čelu povorke našli nemuslimani, pa su uputili prigovor čehaji i zahtijevali tu poziciju za sebe. Mula Mustafin komentar glasi:

¹³ Izlet kušanme čizmedžijskog esnafa zapisan je na listu 30a/22-26.

*A nisu bili u pravu. Međutim neki ljudi sebe smatraju jako pametnima a nisu nimalo pametni i razboriti. Takvi samo pilav pretvore u hlapu namećući kao ispravne postupke koji nimalo nisu valjani.*¹⁴

U ovome kao i u prethodnom komentaru Mula Mustafa pokazuje koliko drži do razboritosti. No njegove riječi ne govore samo o tome da je za njega kao pojedinca razboritost važna nego istodobno odražavaju i piščev stav da javno djelovanje treba biti uobličeno razumnim rješenjima. Situacija koja se desila sarajevskim pekarima posljedica je poremećaja u poimanju jednoga dijela zajednice o sebi samoj, kao što se, da se osvrnemo na piščevo poređenje, hlapa dobije poremećenim omjerom namirnica prilikom pripravljanja pilava. Piščeva poruka u zapisu o izletu pekarskog esnafa izražena kroz taj ekspresivan komentar postaje još jasniji kad se čita naporedo s jednim drugim na narednim listovima međzmue:

*Kujundžije*¹⁵ *su priredili teferič kušanme na Koševu. Krenuli su na izlet trinaestog dana mjeseca ša'bana. Išli su u uređenoj povorci. Na čelu je bio Salih-aga, mlad čovjek, pametan i razborit. Svi su se vladali po njegovim uputama i niko mu se nije protivio.*¹⁶

Zapisi o izletima pekara i kujundžija, sačinjeni u vremenskom razmaku od godinu dana, pokazuju da Mula Mustafini komentari nisu odraz nekakvo-ga njegovog trenutnog raspoloženja nego stabilnog stava prema društvenoj zajednici. Isticanjem uređenosti povorke kujundžija i pohvalom njihovom čelniku zaslužnom za red Mula Mustafa kao da poručuje: Ovako to treba biti!

Ne treba misliti da Mula Mustafa od kušanmi očekuje više nego što one mogu pružiti. On je svjestan da je ta manifestacija poput zajednice koja je organizira. To je stavio do znanja u zapisu o propustima kovačkog esnafa na izletu održanom na Kovačićima u augustu 1778. godine. Tada je zapisao da ni majstori ni kalfe nisu znali izaći pred uzvanike i dočekati ih. Uzvanici su hodali između čadora a domaćini nisu znali kojega će gosta smjestiti u koji čador. Tu je nesređenost pisac usporedio s *ordijom* zapisavši i ovu riječ upravo u navedenom obliku, kako se u bosanskom koristila da izrazi neorganiziranu skupinu ljudi.¹⁷ Potom je objasnio uzrok nereda:

---

14 List 28a/21-22. Pekari su tu kušanmu održali na Jaliji 28. augusta 1776. godine, kako je Mula Mustafa Bašeskija zapisao, na dan Gospojine.

15 Kujundžije izrađuju filigranske predmete od zlata i srebra.

16 List 30b/4-6. Datum održavanja te kušanme po gregorijanskom kalendaru je 16. septembra 1777.

17 Ordija je oblik koji je u bosanskom jeziku poprimila turska riječ *ordu* – vojska. Nigdje se u međmui Mula Mustafa nije zbnio i sultansku vojsku (*padišah ordısı*) imenovao bosanskim oblikom riječi *ordija*. Time je nedvojbena ekspresivna upotreba te riječi u ovome zapisu.

*Neka se zna da su kovači mahom ljudi iz naroda. Među njima nema učenih, pametnih i uljudnih. Oni su većinom ljudi sa sela koji su došli izučiti zanat i stoga nisu znali dočekati uzvanike.*¹⁸

Među kovačima je i u drugim sredinama bilo mnogo ljudi sa sela, jer je na selu bila velika potreba za njihovim proizvodima. Na tome su se istom izletu kovači pokazali nesprenim domaćinima i stoga što nisu znali goste pozvati na veliki pilav. Običaj je, naime, bio da se domaćini i uzvanici skupa pogoste. U tu svrhu su domaćini novcem koji su prethodno međusobno prikupili nabavljali namirnice i donosili na izletišta,¹⁹ gdje su hranu pripremali majstori aščije.²⁰ Iz Mula Mustafine međzmue se, naprimjer, vidi da je poznati aščija Mehmed-aga Muminbašić pripremao hranu na izletima esnafa (*Esnâf teferrüclerinde aşçılık eder idi*).²¹

Evo, naprimjer, zapisa o tome kako je protekao zajednički objed na izletu džebedžijskog obrta 1770. godine kad je Mula Mustafa bio među uzvanicima:

*Na tom smo izletu jeli tri vrste pilava: crveni, žuti i bijeli. I jeli smo baklavu. Izlet je potrajao četiri-pet dana. Neka je poznato da je održan kad je Sunce stupilo u zvijezde Vage.*²²

To što je Mula Mustafa ukazao na propuste, premda je bio svjestan strukture kovačke cehovske organizacije, pokazuje da se nije mirio s tim da se ta manifestacija odvija po slobodnoj kreaciji umjesto po poznatom obliku. Piščevo naglašavanje potrebe za uspostavljanjem reda u vezi je s njegovom svijesću o tome da su se teferiči kušanme odvijali u javnim prostorima, od prolaska povorke kroz grad do mjesta na kojem se održavala ceremonija. Samim tim su se dešavale pred očima javnosti i utiskivale u iskustvo cijele

18 List 32b/14-17.

19 Prema onome što je Abdulaziz Bey zapisao o Istanbulu, za izlete kušanme od namirnica su se nabavljali riža, maslo, brašno i šećer te jedno ili dvoje janjadi, što je zavisilo od broja uzvanika. V: Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, s. 298.

20 Godine 1775. na izletu tabačkog obrta bilo je hrane u izobilju premda je vladala skupoća. Mula Mustafa o tome piše: „Tabaci su priredili kušanmu na Golubinjaku. Kako je sve bilo skupo, a naročito maslo, tabaci su se pobojali za hranu, pa su prikupili mnogo novca. Usto su kalfe nabavili dosta masla i janjadi od svojih kuća na selima, a i majstori su osigurali puno hrane. Tako su izletovali duže od sedam dana. Kad su vidjeli da će im preostati novca, kupili su čohu i darovali je svim majstorima i šejhovima, nekima čak dajući i po dvije mjere. A neki su se majstori s tog izleta vratili i s tri mjere čohe“ (25b/3-9). Mula Mustafa je zapisao da su tabaci otišli na izlet kušanme u srijedu a vratili se u četvrtak 2. ša‘bana. Taj datum pada u 28. septembar 1775. H. Kreševljaković je u svome pregledu izleta kušanme u: *Izabrana djela II*, str. 64., upisao godinu 1774., što se ne podudara s Bašeskijinim podatkom.

21 List 81a/3.

22 List 15b/4-5.

društvene zajednice. Dobro svjedočanstvo o tome ima u zapisu o kušanmi berbera iz 1776. godine:

Berberi su priredili teferič kušanme na Kovačićima. [...] Izletovali su samo jedan dan. Podijelili su čohe majstorima, ali su im neki zamjerili što nisu darovani. Potom su darovali još nekoliko čoha i svi su se izmirili, ali je teferič protekao u neraspoloženju. Nikoga nisu počastili ni zalogajem hrane. Nakon izleta su se i djeca šalila s berberima. Govorila su: „Danni (dadni) majstore“ i „Mrdni prstom biće čohe“.²³

I jedan dan izleta bio je dovoljan da se kroz grad pronese vijest o ljutnji među majstorima i da ta situacija postane tema dječije šale. Je li toga dana stanovništvo išlo na izlet s berberima, kao što je jednom prilikom pratilo povorku čizmedžija, Mula Mustafa nije zapisao, ali dječije riječi, koje je u svojoj međmui upisao na bosanskom jeziku, lijepo pokazuju kako je iskustvo s izleta za kratko vrijeme postalo i iskustvo širokog puka.

Jasno svjedočanstvo o tome da su zanatlije na izletištu bili pred očima javnosti vidi se u zapisu o izletu kušanme saračkog esnafa²⁴ iz 1777. godine.

Teferič sarača na Korijama na obali Miljacke protekao je u lijepom vremenu. U večernjim satima je dolazilo veoma mnogo naroda da se zabavi jer je na taj teferič došao nekakav čovjek iz unutrašnjosti koji je pravio vatromet i pokazivao razne druge vještine s vatrom. Za to je dobio puno bakšiša.²⁵

Nije poznato jesu li sarači pozvali tog čovjeka da na njihovom izletu izvodi svoje vještine ili je on sam obilazio takve prigode. Izleti kušanme su za njega mogli biti prilika da se predstavi drugima i da zarađuje. U svakom slučaju, njegovo prisustvo je svijetu učinilo privlačnim izlet sarača. Kako su ti izleti imali repetativan karakter, vjerovatno je da su i domaćini nastojali učiniti ih zabavnim i za sebe i za goste, što se moglo postići prikazivanjem vještina kao što je vatromet. Ovakvim su predstavama izleti kušanme dobivali važnost i kao manifestacija koja unapređuje iskustvo društvene zajednice.

Dakako, nije samo u Sarajevu bio običaj da narod dolazi na mjesta gdje su zanatlije održavali izlet. Evo šta o tome kaže Abdulaziz Bej u svojim obavijestima o svakodnevnom životu u Istanbulu u 19. stoljeću: „Na izletima kušanme igrale su se različite igre, sviralo se i pjevalo. Posmatrati te zabave bilo je tako lijepo da je stanovništvo Istanbula dolazilo na izletišta gledati kako se oni zabavljaju.“²⁶

---

23 List 28b/4-11.

24 Sarači izrađuju sitne predmete od kože: različito remenje, uzde, kandžije, futrole i sl.

25 List 30b/7-12.

26 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, s. 299.

Sudeći po ovome tekstu, narod je na tim izletima imao uglavnom ulogu (pasivne) publike.

Da je izlete cehovskih organizacija vidio kao iskustvo društvene zajednice, Mula Mustafa je pokazao svojim mjestimično upisanim komentarima u kojima govori o socijalnom i kulturnom aspektu tih događaja. Stoga i njegove kratke bilješke, poput ove iz 1797.:

*Sarači održali kušanmu na Bempaši, na Korijama, 15. muharrema 1212. Otišli su u utorak, na Petrovdan i ostali dva dana na teferiču.*²⁷,

ili onih prvih koje je sačinio četrdeset godina prije ove, ne treba gledati samo kao obavijest o vremenu i mjestu kad je neki esnaf održao kušanmu nego o cijeloj jednoj manifestaciji uređenoga toka koja je istodobno davala oblik i svakodnevnom životu sredine u kojoj se odvijala.

Budući da govori o kušanmi sarača, dobro je ovaj posljednji zapis čitati naporedo s onim u kojem se spominje vatromet. Oba izvještavaju o kušanmi istoga, saračkog esnafa. Nastali su u vremenskom razmaku od ravno dvadeset godina, a iz njih se vidi da je sarački esnaf priredio kušanmu na istom izletištu, na Korijama. Godine 1797. izlet je održan sredinom ljeta, na *Petrovdan* i potrajao je dva dana. No, godine 1777. izlet je organiziran pred kraj ljeta, u septembru, i potrajao je sedam dana. Tom dugom trajanju vjerovatno je dopriao i vatromet. Tada se vrijeme održavanja izleta prikućilo mjesecu ramazanu, na što je Mula Mustafa aludirao svojim komentarom:

*Sarači su otišli na izlet kušanme na Korije kad je sunce bilo četvrti dan u savviježđu Vage, a to je bio četvrtak. Kad su se vratili u srijedu 23. ša 'bana, do mjeseca ramazana je bila ostala još samo jedna sedmica. Pa shvati šta time hoću reći.*²⁸

Sigurno je i ovim svojim riječima Mula Mustafa ukazao na odstupanje od običaja u tom smislu što je izlet zaokupio pažnju svijeta u vrijeme kad je već trebalo početi s duhovnom pripremom za mjesec posta. Piščevi komentari o izletima kušanme koji su imali određenu ulogu u životu društvene zajednice – njegove pohvale redu i prigovori neredu – pokazuju njega kao osobu koja ima na umu da se „iskustvo nameće mišljenju i utječe na nj“.²⁹ Izleti kušanme bili su provjeravanje društvene discipline, a piscu je to važno jer je i praksom pedesetogodišnjeg zapisivanja pokazao da je odabrao disciplinu kao jedan od načina vlastitog duhovnog uzdizanja.

27 List 153b/13. Datum 15. muharrem 1212. pada u 10. juli 1797.

28 List 30b/7-8.

29 E. P.Thompson, prema S. Desan, „Svjetina, zajednica i rituali“, u: *Nova kulturna historija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001., str. 92.

Teferiči bez kušanme

Polazeći od toga da se izleti cehovskih organizacija, koji su bili jedan vid zabavnog života, nazivaju *teferičima*, provjerit ćemo koje još prigode Mula Mustafa Bašeskija u svojoj međmui spomenje kao teferiče.

U jednom zapisu o masovnoj pojavi nekakvih čudnih crva na stablima koji su, veli pisac, brstili lišće tako da su stabla više izgledala bijela od paučine koju su crvi ostavljali nego što su bila zelena od lišća, stoji ovakav opis:

*Kad sam otišao na teferič na Nišan, susreo sam ondje jednoga čovjeka iz Krajine. Razgovarali smo o koječemu. On mi je rekao da su u Krajini nekakvi insekti napali hrastova stabla toliko da šume izgledaju kao ogoljele. Upitao sam ga kakva su ta stvorenja, a on mi je rekao da su to veliki leptirovi koje na bosanskom zovemo prndelj. Toliko je leptirova na stablima da čovjek pomisli kako je hrast stablo duda koje se prolama od roda. Leptirovi su prekrili cijelu šumu i brste listove stabala. Prolaznik može čuti šum koji dolazi od njihovog kretanja.*³⁰

Ovdje se spominje teferič na Nišanu, uzvišenju na istočnoj strani Sarajeva s kojega se pruža lijep pogled na grad. Budući da ne stoji nikakva preciznija odrednica tog teferiča, sigurno je bio dobro poznat među svijetom. Zapravo je sve do pedesetih godina dvadesetog stoljeća u Sarajevu živio običaj da se u ljeto priredi izlet na Nišan. To što, na jednoj strani, Mula Mustafa spominje teferič na Nišanu i što su, na drugoj strani, stariji stanovnici Sarajeva svjedoči teferiča na tom lokalitetu u novije doba, dobro je svjedočanstvo o dugom kontinuitetu te zabave.

Bašeskija ne opisuje sami tok teferiča, ali time što spominje „nekog čovjeka iz Krajine“ dovoljno kazuje da je taj izlet bio dostupan za svakoga. Piščev zapis o njegovom razgovoru s nepoznatim čovjekom jasno kazuje da su teferiči učesnicima bili prilika da se međusobno upoznaju, da razgovaraju i razmjenjuju korisna znanja. Kao što se u novije doba na teferiču na Nišanu pjevalo i sviralo, na sličan se način, zasigurno, narod zabavljao i u Mula Mustafino doba. Takvi su izleti svakako bili prilika za ljude različitih vještina da se predstave drugima. Dovoljno je pročitati u međmui na stranica nekrologija za neke Sarajlije kako su znali lijepo zabaviti društvo, da se Nišan zamisli kao mjesto na kojem su pokazivali ta svoja umijeća. Tako je, naprimjer, neki Salih, poznat kao alemdar, znao lijepo svirati i pjevati narodne pjesme.³¹ Stanovitog Mehmed-bašu su zvali Tambura jer je bio ne samo vrstan izvođač muzike na sazu nego i majstor koji je izrađivao sazove

---

30 List 29b/15-18.

31 List 133b/10.

tako dobro da mu „sličnoga nije bilo u cijeloj Rumeliji“.³² Jašar Šukrić je bio poznat po izvođenju junačkih pjesama. Znao je u samo jednoj pjesmi nabrojiti imena svih junaka s Krajine i sva mjesta na kojima su bojevali. Jašar je bio, kaže Mula Mustafa, „hafiz“ tih podataka.³³ Posebno je dobar zabavljač bio telal Alija. Takav se, veli Mula Mustafa, ne rađa ni u hiljadu godina. Pjevao je junačke pjesme na bosanskom jeziku, nekada uz tamburu nekada bez nje. U svojim je pjesmama Alija pretjerano hvalio junake i bez milosti ubijao neprijatelje. A dok je pjevao nije mirovao, nego bi u ruke uzeo štap i cijelim tijelom pravio kretnje kao da stvarno radi to o čemu pjeva. Svi su voljeli njegov način zabave. Ovaj Mula Mustafin zapis o tome kako je telal Alija zabavljao narod, dobiva još zanimljiviju dimenziju kad u nastavku pročitamo da je taj, očito vrlo talentiran i omiljen zabavljač, „tokom boravka u Dubrovniku toliko osvojio posmatrača svojom vještinom, da su izradili njegovu sliku“ (*Hattâ Dubrovnik'de iken anun fellâhlığı görüp sûrete kayd etmişlerdür*).³⁴ Ova Mula Mustafina kratka rečenica prenosi neposredno iskustvo onodobnoga savremenika o tome da su i ljudi od umijeća pokazivali svoje vještine u različitim gradovima i, poput trgovaca ili zanatlija, doprinosili povezivanju širega prostora. Preostaje nam još samo ukazati na to da Vesna Miović u jednom svome članku spominje nekoga neimenovanog osmanskog podanika koji je u Dubrovniku „jednom prigodom u Dvoru svirao knezu i članovima Malog vijeća“.³⁵

Jedna druga Mula Mustafina bilješka govori da su Sarajlije u ljetnim mjesecima imali običaj prirediti izlete u večernjim satima. Primjer takvog druženja čita se u ovome kratkom tekstu:

*Jedne večeri kad je u mevlevijskoj bašči u blizini pećine izletovalo (teferrüde iken) dvadesetak-tridesetak ljudi, začula se nekakva huka koja je dolazila iz pećine. Svi prisutni su posvjedočili da su čuli nekakve čudne zvukove nalik na pljeskanje rukama.*³⁶

Iz teksta je jasno da se izlet odvijao u samome gradu, u zelenilu, a zapisani datum pokazuje da je to bilo jedne augustovske noći 1775. godine. Premda nije precizno naveden broj prisutnih, vidi se da se na večernjim izletima okupljalo određeno društvo.³⁷

32 List 129b/2.

33 List 135b/2-4.

34 List 88b/15.

35 Vesna Miović, *Dubrovačka republika između Istoka i Zapada*, poglavlje „Osmanski podanici u Dubrovniku“. Članak pripremljen za objavljivanje.

36 List 25a/7-10.

37 Budući da pisac nije rekao mjesto gdje se nalazila ta mevlevijska bašča, može se pretpostaviti da je riječ o bašči poznate mevlevijske tekije na Bendbaši.

Teferič se spominje i u narednoj bilješci u kojoj Mula Mustafa govori o sebi i svojoj porodici:

*Napustio sam svoj dućan kraj javnog nužnika uz sahat-kulu i otišao sam s porodicom u Zgošće radi teferiča (teferrüç ičün). Ondje sam bio učitelj u mektebu. Otišao sam 02. jula 1781., a vratio se 01. marta 1782. Za vrijeme moga boravka na selu u Sarajevu se štošta dogodilo, ali ja ništa od toga nisam zapisao budući da sam bio odsutan.*³⁸

Nema dvojbe da je Mula Mustafa s porodicom otišao na selo radi privremene promjene sredine. Iz Sarajeva je bio odsutan osam mjeseci. Da je planirao provesti s porodicom neko vrijeme izvan grada, jasno je po tome što je napustio svoj pisarski dućan.³⁹ Život u novoj sredini provodio je podučavajući djecu, što je vjerovatno njemu bio nekakav izvor prihoda a za seosko stanovništvo također jedna promjena bilo da je Mula Mustafa ondje „otvorio“ školu, bilo da je zamijenio nekoga ranijeg vjeroučitelja. Svrhu svoga odlaska Mula Mustafa je posve jasno naveo – otišao je u selo Zgošće radi teferiča. Teferič, dakle, uvijek označava neki vid odmora, pa tako i onda kada je riječ o planiranoj promjeni sredine na neko vrijeme.

Da je odlazak s porodicom na selo s ciljem privremene promjene sredine bila poznata praksa među građanima Sarajeva, lijepo kazuje bilješka od 12. septembra 1779. Ondje stoji da je tadašnji imam Buzadži hadži Hasanove džamije, Mula Šaćir, otišao s porodicom na selo na godinu dana uzevši mjesto imama i učitelja u mektebu za godišnju plaću od 100 groša.⁴⁰ Kao razlog njegova odlaska na selo Mula Mustafa spominje *siklet*, što znači da je Mula Šaćir imao nekakvu tegobu ili bolest,⁴¹ pa je očito procijenio da će promjena životne sredine dobro utjecati na njegovo zdravlje i raspoloženje.

Ova dva zapisa dobar su pokazatelj da su građani znali kako je odlazak iz grada korisna promjena za njih i njihovu porodicu. To je, kako vidimo, barem bila praksa onih koji su mogli osigurati održavanje u novoj sredini, kao što su Mula Mustafa Bašeskija i Mula Šaćir.

Sigurno su taj vid odmora primjenjivali i gradski uglednici. Ko zna da li bi se zapis o tome našao u medžmui da se nije dogodio požar u mahkemi baš u vrijeme kad je mula-efendija – a on je glavni kadija u mahkemi – bio

---

38 List 40a/13-16.

39 Za njegovog odsustva taj dućan je iznajmio pisar mula Ibrahim i radio ondje do smrti 1783. godine. Za to je vrijeme Mula Mustafa, po povratku sa sela, radio u jednom drugom manjem dućanu u susjedstvu (list 41b/6-9).

40 Mula Šaćir je isti onaj kojem je Mula Mustafa predao dužnost imama u Buzadžinoj džamiji 1777. godine kad je odlučio da se nakon osamnaest godina redovnog obavljanja razriješi te dužnosti.

41 List 35a/14-16.

na teferiču u Kotorcu kod Sarajeva. U tom požaru od 1. maja 1773. godine izgorjela je zgrada mahkeme, jedan broj sudskih protokola, pisarske peštahte, kao i mnoge druge stvari mula-efendije i njegovih saradnika. Mula Mustafa je taj događaj zapisao čak dva puta,⁴² što se doima kao njegov prigovor mula-efendiji zbog odsustva iz mahkeme. Zapisao je upravo ovako: „Mahkema gori u požaru, a mula na teferiču (*Ve mahkeme ihrak bi'n-nar oldi, ve molla efendi köyde teferrücdede imiş.*).“ Je li požar bio povod da mula-efendija bude smijenjen ili je njegova služba u Sarajevu svakako bila pri kraju nije pouzdano poznato, samo je već pred kraj istoga mjeseca u Sarajevo došao novi čovjek na taj položaj.⁴³ Ujedno je počela gradnja nove zgrade mahkeme za koju je, kad je dovršena u jesen te iste 1773. godine, i Mula Mustafa sačinio nekoliko hronograma i zapisao ih u medžmui.⁴⁴

Teferič je očito podrazumijevao odlazak u prirodu na kraći ili duži boravak. Bilo da su ih organizirali esnafī, bilo da su se održavali u gradu ili izvan grada po zamisli građana, ili su pak predstavljali porodični boravak na selu, teferiči su kao oblik zabave i odmora u ljetnim mjesecima bili bliski širokom stanovništvu.

Jedan drugi vid druženja i zabavljanja u ljetnim mjesecima bila su natjecanja u hrvanju, bacanju kamena s ramena, bacanju motke i, vjerovatno, drugim sličnim igrama koje Mula Mustafa nije spomenuo. I o ovima govori u bilješki o smrti Hasana Kozarića, koji je od svoje četrdesete do šezdesete godine bio nenadmašan u bacanju kamena i motke. U igrama je sudjelovao sve do smrti, a bilo mu je oko osamdeset kad je umro 1206. godine po Hidžri [1791-1792], samo je pred kraj života kamen i motku zamijenio jataganom i puškom:

*Imao je osamdeset godina. Od svoje četrdesete do šezdesete bio je nenadmašan u bacanju kamena i motke na druženjima koja su se održavala na Bakijskom brijegu svakoga petka od Jurjeva do Kasuma⁴⁵ od podne do večeri. On je bio i poznati hrvač. Živio je na Vratniku. Još je u tim igrama bio poznat Pinjo alemdar s Bjelava.*⁴⁶

Lijepo svjedočanstvo o sedmičnom odmoru gradskog stanovništva uz rekreaciju! O tome da su se tokom šest ljetnih mjeseci petkom građani okupljali na poznatom mjestu i vrijeme od podneva do večeri provodili u natjecanjima! Tu praksu u sarajevskoj svakodnevnicu Mula Mustafa je spomenuo i u

42 List 21a/21-23 i list 21b/3-6.

43 List 21b/6.

44 Mula Mustafini hronogrami su na listu 22a/12-15.

45 Prema gregorijanskom kalendaru Jurjev je 06. maja a Kasum 08. novembra. Prvi datum označava početak, a drugi kraj ljeta.

46 List 129a/10-12.

bilješki o nekom hadži Salihu, imućnom čovjeku koji je u Varešu posjedovao dućane, rudnike i hanove, te je često putovao u Istanbul radi posla i tako ste-kao imetak. Bio je navodno i snažan, hrabar čovjek jer je „svojedobno petkom na Bakijama tokom igara po dvadeset, trideset pa ako hoćeš i četrdeset ljudi tjerao pred sobom s kamenom ili motkom u rukama“.⁴⁷

Najzad, Mula Mustafa Bašeskija je spomenuo i svoje sudjelovanje u tim igrama. Naime u povodu smrti Bege Pjanića početkom 1796. godine zapisao je da su on i taj Bego svojedobno bili najbolji u cijelom gradu u bacanju kamena.⁴⁸

Za građane Sarajeva je, bez sumnje, jedan vid zabave bio gledati vještinu izvjesnog Šere koji je bio poznat po tome što se penjao na stijenu na Bembaši visoku kao munara. Činio je to, kako je Mula Mustafa Bašeskija zapisao, *nerdubansuz*, ne koristeći nikakve „stepenice“.⁴⁹ Ovdje zasigurno stepenice treba razumjeti kao kakva pomagala za penjanje.

Od svih zabava koje su se priređivale u ono doba, u narodu su na prostoru cijele Osmanske države omiljeni bili nastupi pehlivana.⁵⁰ Da je narod u Sarajevu isto tako rado gledao pehlivane svjedoče dva Mula Mustafina zapisa sačinjena u razmaku od dvadeset godina.⁵¹ Međutim povod da ih Bašeskija spomene u svojoj medžmui nisu bile njihove vještine nego to što su *kadizadelije* (onodobni vjerski čistunci) oba puta isposlovali kod kadije zabranu nastupa pehlivanima. Mula Mustafa je iskoristio stranice svoje medžmue da kadizadelije zbog toga iskritikuje. U svojim oštrim komentarima o njihovom poimanju života društvene zajednice i manifestacije tog života u javnom prostoru Mula Mustafa je zapisao i ovo:

1779. godine: Pehlivani na kraju odu u Visoko i mnoge su Sarajlije otišli za njima da ih gledaju.

1798. godine: Pehlivani odu u Visoko i puno ljudi iz grada ode da ih gleda. Oni što pehlivanima ne dadoše dozvolu toliki su narod (ibâdullah) namučili.

Da nije ovih Mula Mustafinih zapisao, vjerovatno bi danas teško bilo zamisliti da su ljudi u ono doba išli i do Visokog, i to u velikom broju, samo da ne propuste omiljenu zabavu.

Jedan Mula Mustafin kraći zapis o nesretnom slučaju sadrži podatak i o tome da su konjske trke bile jedan oblik javne zabave:

---

47 List 81b/16.

48 List 135a/6.

49 List 98b/9.

50 Vještine pehlivana ili džanbaza, kao i pažnju s kojom ih je narod gledao opisao je Metin And u poglavlju „Sirk Sanatları“ u: *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, str. 135-154.

51 Jedan zapis je iz 1779. (list 35a/6-9 i 35a/12-13.), a drugi iz 1798. godine (list 154a/18-20).

U ponedjeljak su po običaju konji izvedeni u Polje na trku. Dok je svijet bio zabavljen konjskim trkama, dvojica jaramaza opale iz pušaka jedan na drugoga. Jedan metak pogodi neku djevojku koja se nalazila negdje u kraju i djevojka nakon sedam dana podlegne.⁵²

Sudeći po riječima da su konji po običaju (*adet üzere*) izvedeni u Polje na trku, može se zaključiti da su se konjske trke održavale redovito. U nastavku gore navedenoga zapisa čita se da je dan bio ponedjeljak, no doba godine nije precizno zabilježeno. Ipak ravnajući se po datumima prethodnih i narednih zapisa iz te 1785. godine, ovaj o konjskim trkama pripada februaru ili martu mjesecu.

Druženja u dugim zimskim noćima

O druženjima sarajevskih građana u zimsko doba godine uvjerljivo govori jedan zapis o takozvanoj *sohbet-halvi* na kojoj je sudjelovao i Mula Mustafa Bašeskija. U ovome nazivu *sohbet* označava ugodan razgovor, odnosno druženje u manjim grupama, a *halva* ukazuje na običaj da se na tim sijelima zajednički pripravi i služi to slatko jelo.⁵³ Kako su vrijeme provodili Mula Mustafa i njegovo društvo na tim sijelima u zimu 1778-1779., čitamo iz ove bilješke:

U spomenutoj godini okupljali smo se na sohbet-halvi u kući sarača Hasan-baše na Atmejdanu. Tokom večeri bismo pripravili halvu i svaki je od nas u tome sudjelovao, a potom bismo skupa jeli. To nam je bilo lahko jer se odmah u blizini nalazio bakalski dućan. Evo ko je sve bio na našem sohbetu: hafiz mula Abdija Saračbegović, po zanimanju sarač, potom sarač Ahmed koji je bio kalfa-baša u tom esnafu, naš domaćin Hasan i njegov ortak bakal Mustafa, potom sarač Bekir-baša Grabevija, mula Fazlija Šaćo, imam Buzadžine džamije, potom Čomara hadži Ismail, te hafiz mula Mahmud, knjižničar u biblioteci, potom mula Hasan Vilajetović, sarač Osman Tabučić i njegov ortak Hasan te berber mula Omer i ovaj grješni siromah Mula Mustafa, pisar. Tokom druženja najprije bismo obavili jacija-namaz, potom smo oko pola sata provodili učeći Kur'an, tevhid i salavate. Pri tome bismo sjedili ukrug kao što se sjedi u tekiji. Nakon toga bismo također oko pola sata čitali neku od knjiga. Preostalo vrijeme provodili smo u razgovoru. Družili smo se tako jednom sedmično, uoči četvrtka.⁵⁴

52 List 45b/3-4.

53 Turski naziv je helva *sohbetleri* (druženje uz halvu), dok je u našim krajevima uobičajen naziv *sohbet-halva*. Bašeskija koristi izraz *helva sohbeti* premda mjestimično kaže i *sohbet helvamuz* misleći na samo druženje. U zapisu o smrti nekoga Abdi-baše Kadića, belukčije (zanatlija koji je izrađivao jeleke) Mula Mustafa kaže da je dobro spravljao halvu na druženjima (*sohbet helvasi*) (list 93a/1).

54 List 33a/6-14.

Na ovoj je sohbet-halvi sudjelovalo trinaest osoba, vjerovatno sličnih interesovanja i stupnja obrazovanja. Naslov mula uz imena nekih od njih kazuje da su imali određeno vjersko obrazovanje, poput Mula Mustafe Bašeskije. Dvojica učesnika bili su hafizi, jedan od te dvojice i knjižničar u biblioteci. U društvu je bio i Mula Fazlija Šačo (mjestimično upisan kao Šačir) kojemu je dvije godine ranije Mula Mustafa Bašeskija predao dužnost imama u Buzadžinoj džamiji spomenuvši ga u tom zapisu kao svoga “jarana”. Mula Mustafin detaljan zapis o sohbet-halvi jasno pokazuje da je za njegovo društvo to druženje imalo i obrazovnu i zabavnu svrhu jer, osim što su razgovarali i pripremali halvu, dobar dio vremena provodili su u spominjanju Boga i čitanju knjiga.⁵⁵ Sam tok njihovog druženja imao je red, kao što je i vrijeme druženja bilo uređeno – jednom u sedmici, uvijek u isti dan i u isto vrijeme. Znači da je Mula Mustafino društvo svojoj sohbet-halvi dalo jasan smisao.

O sohbet-halvi kao dobro poznatom obliku druženja u zimsko doba godine posve lijepo kazuje to što se ona redovito spominje u kasidima u kojima ima opisa zime (u *šitaijjama*). Mora biti da su je prakticirali različiti slojevi društva. U stihovima, istina, nema mnogo detalja o tome kako su se ta druženja odvijala jer ondje opisi imaju uglavnom opći karakter. Stoga upravo Mula Mustafin zapis ima veliku obavijesnu vrijednost.⁵⁶ Time što je svoj opis sohbet-halve, sačinjen, dakako, na osmanskome turskom jeziku, kao što su i sve druge bilješke u njegovoj medžmui, završio riječima na bosanskom – uoči četvrtka, preciznije *uči četvrtka (ve haftada bir kerre, uči četvrtka)*, Mula Mustafa je tu praksu druženja smjestio u lokalno znanje (Geertz) sarajevske sredine. Sohbet-halva, kako ju je opisao Mula Mustafa Bašeskija, razumijeva se kao kružok na kojem su se sudionici okupljali s barem dva cilja: druženje i duhovno uzdizanje. Ima li se na umu da je to bio, kako smo već spomenuli,

55 Oslanjajući se na jedan drugi Mula Mustafin zapis vidi se da se na tim druženjima ostajalo tri do četiri sata. Naime, govoreći o pojavi crvenila na nebu u večernjim satima Mula Mustafa je zapisao: „I ja sam to vidio [crven na nebu] kad sam u šest sati izašao s halve od mula Hasana Vilajetovića” (list 33b/19). Vrijeme se onda mjerilo tako da je prvi večernji namaz, akšam bio u 12 sati, a drugi večernji namaz, jacija u 2 sata. Budući da je Mula Mustafino društvo najprije obavljalo jaciju namaz, znači da su se sastajali oko 2 sata i ostajali do 6. Kad imamo u vidu vrijeme namaza u zimsko doba godine po današnjem računanju vremena, zaključujemo da se Mula Mustafino društvo sastajalo oko 18 sati i ostajalo skupa do oko 22 sata.

56 U radu „Şitaiyyelerde Sosyal Yaşantı“ autorica Döndü Akarca je navela primjera stihova prikupljenih iz 29 *šitaijja* u kojima se spominju i sohbet-halve i drugi oblici zimske zabave (internet adresa turkoloji.cu.edu.tr/.../Akarca_01.pdf). U jednom drugom uratku pod naslovom *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri, Divanlardan Yansıyan Görüntüler* iz pera Özge Öztekin (Ankara 2006) također se spominju i sohbet-halve, kao što ih kratko spominje i Suraiya Faroghi u knjizi *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, (5. Basım), str. 232.

raširen oblik druženja, posve je sigurno da su se i u drugim privatnim prostorima okupljala društva na sohbet-halvama i na sličan način provodila vrijeme. Dovoljno je primijetiti da u Mula Mustafinom društvu nije bio nijedan od onih ljudi koje je pisac u svojoj međžmui opisao kao najučćenije građane onodobnog Sarajeva, pa da se pretpostavi kako je barem neki od njih imao svoje društvo i svoje sohbet-halve. Uostalom, Mula Mustafin precizan opis sijela na kojima je on sudjelovao svjedoči o tome da su sohbet-halve bile i jedan način prenošenja i širenja znanja. Teško je znati koliko se takvih kružoka održavalo tokom zime u jednom gradu kao što je Sarajevo, budući da su pripadali privatnom prostoru. U svakom slučaju, ne treba gubiti iz vida da su okupljanjem na sohbet-halvi ljudi zadovoljavali svoju potrebu za druženjem.

S druge strane, nije teško pretpostaviti da su neka društva na svojim sijelima, koja su jednako nazivali sohbet-halvama, vrijeme provodili drukčije. Evo jednoga takvog primjera:

U ovoj 1194. godini (1780.) udruži se čitava grupa mladih efendija kadija među kojima su Hadžimusić Abdulah-efendija, svi Alikadići, muftijin zet Kurevija, potom Ćemerlić, Abdurahman Pinjo i Salih-aga Pinjo, Lutfulah Ćurčić, Mutevelić, Sulejman Ablagija, Ismail Handžić, Dukatar, Fazlagić, Cigić i drugi, sve skupa njih sedamnaest osoba i počnu održavati sohbet-halve. I to dva puta u sedmici. Pridruže im se i ćehaja iz mahkeme, potom mulini sinovi, Isa-beg i još neki njihovi prijatelji i jarani. Na tim njihovim druženjima postavi se po sedam sofri i po dvadeset-trideset sahana hrane. Svira se u naj, pjeva se, igraju se razne igre, zameću se šale. I na sve to se troši četrdeset-pedeset groša. Ako to nije neumjerenost, šta onda jeste? Samo Bog zna da je tolika razuzdanost predznak kuge. A kada kuga sve opustoši, preostat će samo sjećanje i kazivanje kako se nekada živjelo.⁵⁷

I da nema Mula Mustafinog komentara na kraju ovoga zapisa, on govori o rasipničkom ponašanju sudionika sijela. Mula Mustafin komentar je svakako prigovor jednoga pobožnog i skromnog čovjeka na ponašanje gradskih uglednika. Pisac nije propustio zapisati imena ili porijeklo uglednika (mulini sinovi) i time uprijeti prstom u one kojima upućuje kritiku. Istodobno on svojim riječima podcrtava da opisano sijelo odstupa od onoga smisla koje sohbet-halva, kao oblik društvene aktivnosti, ima za njega. To što Mula Mustafa rasipnost karakterizira kao predznak kuge izraz je njegove bogobojaznosti jer on svoj život uobličava skrušenošću pred Bogom. Iz tog odnosa prema vlastitom životu proizlazi i njegovo shvatanje da je društvena zajednica cjelina koju uobličava svaki njen dio. Stoga, neumjerenost mladih kadija nije samo slika njihova života nego i života cijele zajednice kojoj pripadaju.

57 Listovi 37a/24-37b/5.

Iz prethodnih zapisa se vidi da su se na sohbet-halvama okupljali ljudi istoga staleža, a to potvrđuju još neki Mula Mustafini zapisi. Tako je u zimu 1774-1775. zapisao da su se udružili mula-efendija i sve kadije i održavali sohbet-halve na kojima su se gostili. Iste zime su i age imali svoje sohbet-halve koje su provodili u gošćenju i raznim igrama.⁵⁸ Desetak godina kasnije, u zimu 1785-1786. godine Mula Mustafa je ponovo pisao o sohbet-halvi:

*Prošle godine su u našem gradu u zimsko doba kahvedžije priređivali halve. Evo, i ove godine to čine bašeskije i prosjaci kahvedžije. A to je obično prosjačenje i ništa drugo.*⁵⁹

Riječ “prosjaci” (*dilenciler*) Mula Mustafa koristi na više mjesta, uvijek u smislu grdnje upućene osobama o kojima govori u dotičnom zapisu. Tim komentarom, “umetnutim” u naizgled objektivnu bilješku pisac se distancira od sohbet-halvi koje se provode jedino u zabavi i gozbi. Sasvim je jasno da je za njega druženje pod nazivom sohbet-halva podrazumijevalo najprije određenu svrhu, potom i redoslijed postupaka. Što se tiče društva bašeskija i kahvedžija, oni su, vjerovatno, svoja sijela u kafanama nazivali sohbet-halvama kako bi im barem dali privid tradicionalnih.

U kafani, u mejhani

Da su kafane bila mjesta na kojima su se ljudi okupljali, pored ostaloga, i zato da bi čitali knjige, recitali poeziju, vodili ugodne, ali i učene razgovore pokazuju izvori poput *Putopisa* Evlije Čelebije ili *Historije* Ibrahima Pečevije.⁶⁰ Premda Mula Mustafa nije pisao o takvim skupovima u sarajevskim kafanama, jedan zapis ipak svjedoči o prisustvu pera u tom prostoru. Riječ je o tome da je kaligraf po imenu Mula Ahmed imao običaj sjediti u kafani i ondje izrađivati svoje kaligrafske radove.⁶¹

Dakako, kafane su bile mjesta za slobodno, opuštajuće druženje. Obavijest o toj općepoznatoj funkciji kafane nalazimo u jednom zapisu u kojem se

---

58 List 23b/9-10.

59 List 45b/1-2.

60 Ibrahim Pečevi o kafani govori u prvom dijelu svoje *Historije* ukazujući na različite oblike druženja u tom prostoru, od skupova učena svijeta do sjedeljki dokoličara. V: *Historija 1520-1576*, (I), (Prijevod, uvod i bilješke Fehim Nametak), Sarajevo 2000, str. 301-302.

61 List 96b/11. Mehmed Mujezinović je u prevodu *Ljetopisa* uz ime ovoga kaligrafa, koji je umro u zimu 1785.-86. dodao napomenu kako on lično posjeduje jedan prepis Kur'ana iz 1748. godine koji je ispisan neobično lijepim nesih pismom a prepisivač je Ahmed Rifki. Budući da su i korice rad sarajevskih mudželita, taj je prepis zasigurno sačinio mula Ahmed kojega spominje Bašeskija.

najmanje mogla očekivati. Bilježeći, naime, imena ljudi koji su 1777. godine iz Sarajeva otišli na hadž u Meku, Bašeskija piše ovako:

*Jedan jaramaz po imenu Kasapović iznenada je odlučio da ide na hadž. Po ugledu na njega takvu odluku donesu još i Salih Žmiro, potom Džedžibula, Huko i sin Kara Ibrahimov. A svi su oni svojevrsni jaramazi. Sjedeći u kafani uz pjesmu i muziku reknu jedan drugome „hoćemo li, hoćemo“ i tako se dogovore o odlasku na hadž.*⁶²

Ostavljajući ovaj put po strani stvarnu piščevu poruku u ovome zapisu ukazat ćemo samo na kafanu kao mjesto na kojem se pjevalo i sviralo. Pjevači koje smo naprijed spomenuli pretpostavljajući da su svoje umijeće drugima pokazivali na izletima u prirodi, zasigurno su bili zabavljači i u kafanama. Mula Mustafa je svakako za neke građane – naprimjer za siromašnog haladža Huvu⁶³ – zapisao da su bili poznati po tome što su šalama znali uveseljavati svijet u kafanama (*kahvehanelerde masharacı*). Vjerovatno je da su se u kafanama igrale igre poput šaha i tavle, pa se u nekrologiju može pročitati da su u šahu bili vješti Ali-beg Popovac, starac visoka stasa, lijepo odjeven sa sarukom na glavi (umro 1776. godine) i Džumhur iz Nevesinja, koji je inače bio polaznik medrese (*suhte*) (umro od kuge 1783).⁶⁴

Dva zapisa u međžmui izravno pokazuju kafanu kao prostor u kojem se moglo (pre)spavati. Naime, neki starac Abdi-baša ostao je bez krova nad glavom kad se razveo od žene s kojom je stanovao u njenoj kući, pa se s ulice sklonio u kafanu i ondje živio (*birkaç eyyam*) do smrti.⁶⁵ Neki terzija Mulo Golubar, koji je inače bio neženja, također je umro u kafani (*kahvede vefat zira bekar idi*).⁶⁶

Da su kafane bile dobro posjećeni prostori koje je i sam Mula Mustafa vidio kao važno središte društvenog života čita se iz jednog zapisa s kraja 1783.⁶⁷ Te godine u kojoj je harala kuga on je zapisao da se raspitivao kod ljudi po kafanama o broju dženaza u njihovim mahalama kako bi provjerio svoj proračun od oko 8.000 umrlih u Sarajevu.

*Pitao sam mnoge ljude po kafanama koliko je dženaza bilo u njihovoj mahali. Većina ih je rekla oko osamdeset. Neki su rekli i veći broj, ali je više onih koji su rekli manji broj.*⁶⁸

62 List 30a/1-7.

63 List 71a/28.

64 Listovi 77a/16 i 92b/30.

65 List 84b/9.

66 List 71b/8.

67 O kafanama kao mjestu druženja i istodobno kao središtu društvene solidarnosti i pomoći piše Abdulaziz Bey u svome djelu o svakodnevnom životu u prijestolnici. V: Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, str. 301-306.

68 List 42a/22-42b/2.

Dobro svjedočanstvo o onodobnoj kafani kao izvorištu informacija! Za neke je građane pisac kao njihovu naviku po kojoj su u gradu bili poznati zabilježio da su „silazili u čaršiju“ u kafanu (*çarşuya inerti*),⁶⁹ što govori o određenoj dinamici društvenog života i istovremeno nameće pitanje koliko je uopće bilo kafana po mahalama. Stoga, možda, i nije prevelik broj od pedeset-šezdeset kafana koliko ih je stradalo u sarajevskoj čaršiji u velikom požaru 1788. godine,⁷⁰ pogotovo ako se pretpostavi da su neke zauzimale mal prostor te nisu bile namijenjene za sjedenje i druženje nego za opsluživanje okolnih dućana kahvom.

U Sarajevu je bilo i nekoliko kafana koje su se otvarale u zoru (*seheri kahve*) i, dakako, građana koji su zorom dolazili piti kahvu. Jedan od njih bio je Salih-baša Zolo. On je jutrom prvi dolazio u džamiju, a potom odlazio u neku od tih kafana. Jednu takvu kafanu držao je poznati kafedžija Kurt, koji je došao iz Anadolije i nastanio se u Sarajevu, gdje je živio četrdeset godina, a jednu je zorom otvarao hamamdžija Mosto.⁷¹

Mula Mustafa nije pisao o mejhanama. Samo je u zimu 1785. pribilježio da se na dvadeset jednom mjestu nalazi mejhana. Evo šta je bio povod za tu bilješku:

*Aga se htio nametnuti kao strog upravitelj pa je navodno rekao da od pijanica neće naplaćivati globu nego da će narediti batinanje. A Bog zna, i globu će uzimati jer mejhana ima na dvadeset jednom mjestu. Ima poslova koji se udešavaju prema svijetu, pa se u početku postupa strogo da se uvede red. I narod doista misli neko vrijeme da je zavladao red zato što je aga strog. A nije strog nego ne zna kako da upravlja. Vidjet ćemo kako će ovaj aga postupati, ja ću sve ovdje zapisati. A evo, već je jedan serdarov čovjek u Visokom izbjegao batine. I jedan kolukčija u našem gradu umalo je bio izbatinan. A ima puno pijanica.*⁷²

Ovaj tekst, zapisan rukom jednoga savremenika, neposredno je svjedočanstvo o tome kako je Osmanska država bila popustljiva pred propisom Šerijata o alkoholu. Upotreba alkohola nije bila zabranjena nego se za takvom mjerom povremeno posezalo na nekim prostorima i određenim povodom. Osmanlije su uzimali porez na alkohol, ali su ga, kako kaže Ilber Ortajlija, “uspješno potiskivali na rub društvenog života”.⁷³ I za Mula Mustafinu međzmuu se može reći da mejhane drži na rubu društvenog života. Premda su u

---

69 Na primjer bašeskija Sloboda (list 123a/1-2) i Salih-baša koji je s Vratnika dolazio u kafanu na Bembašu (list 132a/9).

70 List 56a/19.

71 Listovi: 132a/11, 138a/8, 126b/5.

72 List 43b/12-16.

73 Ilber Ortaylı, *Osmanlı Barıştı*, Ufuk Kitap, Istanbul 2006 (7. Baskı), str. 66-67.

stvarnom životu postojale, što najbolje pokazuje i njihov broj naveden u pret-hodnom zapisu, pisac ih ne spominje ni onda kada piše o građanima koji su bili ljubitelji vina ili rakije (*bade-nuş*). Ali evo jednoga zapisa iz kojega se čita vječita funkcija mejhane (i kafane) – kao mjesta na kojem se ljudi rado izdaju za junake premda se ne pojavljuju ondje gdje bi to junaštvo trebali pokazati:

*[Umro je] Stasiti Popo, jaramaz, nikada nasmijan, očiju toliko sitnih da su se jedva vidjele. Nije odlazio na vojnu nego je junaštvo prodavao po Sarajevu. Narod na vojni, a on od mejhane do mejhane (halk seferde kendüsi meyhaneden meyhaneye) s jataganom zadjevenim za pojasom! Na kraju su ga zadavili.*⁷⁴

Od zabava u zimsko doba godine u međžmui se još spominje dječije sanjkanje. Početkom hidžretske 1193. godine, a nastupila je 19. januara 1779., u Sarajevu je jako zahladnilo, sve su se vode zamrzle i nakupilo se nekoliko slojeva leda. Te zime je jedino djeci bilo dobro jer su se do mile volje sanjkala.⁷⁵

No krajem te iste 1779. godine, 28. decembra Sarajlije su se zabavili na način posve neuobičajen za zimsko doba. Povod je bio dolazak Mustafapaše Nišandžije za namjesnika u Bosnu. Svijet je izašao do Kozije ćuprije pozdraviti novog pašu, a u znak dobrodošlice je četrdesetak Sarajlija skakalo s ćuprije u rijeku Miljacku. Mula Mustafa je bio ondje i gledao je skakače, kako kaže, svojim očima. Tek je pri kraju bilješke zapisao da je te zime vrijeme bilo veoma toplo, stotinu se godina nije upamtilo tako lijepo vrijeme u to doba godine. Dodao je kako se pamti sredina zime bez snijega i u lijepome vremenu, ali se ne pamti toliko toplo vrijeme da je narod vrata držao otvore-nima, kako je bilo te godine.⁷⁶

Proslavljanje dolaska novoga namjesnika u Bosnu odvijalo se zasigurno spontano. Naime, nije riječ o nekakvoj organiziranoj priredbi u čast novog paše. Skokovi s Kozije ćuprije u Miljacku izvodili su se radi bakšiša jer je običaj bio da paša građane daruje bakšišom i prvake *binjišom* (ogrtaćem) pri-likom prvog susreta s njima. No taj put se paša i njegova svita nisu pokazali darežljivima.⁷⁷

Slavlja po *fermanu*

Proslave u povodu dolaska novog sultana na prijestolje, njegova rođenda-na, rođenja princeza i prinčeva i ceremonije obrezivanja prinčeva priređivale

74 List 125b/21-22.

75 List 33a/19-21.

76 List 35b/3-8.

77 Prema Mula Mustafinom zapisu, paša je davao pet guruša, a njegov ćehaja samo pedeset para, pa je neko ćehaji vratio tako sitan bakšiš, i on je, kaže Mula Mustafa, uzeo novac nazad.

su se po sultanovu fermanu. Sudeći po opisima krasnih ceremonija u Istanbulu u različitim izvorima, posebno su svečano protjecala ova posljednja.⁷⁸ Takva su slavlja svakako imala karakter komuniciranja između saraja i naroda jer je to bila prilika da se svijetu prikažu nova tehnička postignuća. Suveren je naime dijelio svoju radost s narodom pružajući mu ugođaj da sazna za takve novine.

Narod u unutrašnjosti nije mogao vidjeti raskoš kakva se pokazivala u prijestolnici. Ipak su proslave organizirane po nalogu dvora imale za lokalno stanovništvo i zabavnu i kulturnu dimenziju. Fermanom kojim bi se obznanila radosna vijest naredila bi se i *donanma* (*donanma emr olindi*).⁷⁹ Donanma je označavala kićenje čaršije pa su se džamije, ulice i dućani ukrašavali prigodnim natpisima i raznovrsnim ukrasima. Mula Mustafa je u zimu 1776. svoj pisarski dućan uredio lijepim natpisima i papirnim ukrasima u obliku cvijeća, mjeseca, zvijezda i buketa⁸⁰ u očekivanju rođenja djeteta sultana Abdulhamida. Međutim stigla je vijest da dijete nije preživjelo (*şehzade vefat etmişdür*).⁸¹ Ta okolnost je, naprimjer, za dubrovačkog konzula Curića, koji je u to vrijeme boravio u Istanbulu, kao i za druge građane prijestolnice, nametala potrebu da požure sa skidanjem obilježja slavlja,⁸² dok je Mula Mustafa, živeći na zapadnoj granici Carstva, daleko od prijestolnice svoj dućan mogao ostaviti tako okićenim (*Ve dâ 'im dükkân-ı mezbûr zînetlü dururdi*).⁸³ Svakako je ubrzo nakon tog događaja nastupio Kurban-bajram, a odmah nakon Bajrama stigla je vijest da je rođena sultanova kćerka od druge žene, Hatidža-sultan, i da se tim povodom nalaže donanma. Mula Mustafa se na to potrudio još bolje okititi dućan. Pronašao je na jednom mjestu – no nije zapisao gdje – sliku (*sûret*) koja prikazuje janičarskog agu i njegov odred u odlasku na vojnu, iznajmio ju je (*kîra ile aldum*) i postavio u svoj dućan. Uz tu je njegov dućan krasila još jedna slika koju ovako opisuje:

78 Iscrpan opis svečanosti po sultanovom fermani priređenih u Istanbulu v. u: Metin Anda, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*. Jedan kratak a iscrpan opis v. u: Suraiya Farouqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Hayat*, str. 184-188.

79 List 26b/8.

80 List 26b/13-14.

81 List 26b/3-5.

82 Kako je dubrovački konzul Curić u Istanbulu te 1776. godine kitio kuću u kojoj je boravio povodom rođenja tog sultanovog djeteta, a potom „morao hitno ukloniti tragove propalog slavlja“ vidjeti u: Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2003., str. 220.

83 List 26b/15.

*Na velikom papiru bili su likovi tako predstavljeni da su izgledali kao da će progovoriti, činili su se kao pravi.*⁸⁴

Bit će da su takve slike u čaršiji bile rijetkost jer je, veli pisac, sav gradski svijet došao gledati njegov dućan. Jedna druga vještina (*marifet*) koju je istom tom prigodom svijet mogao vidjeti u njegovom dućanu izgledala je ovako:

*Jednog sam dana narodu pokazao jednu čudnu, teško shvatljivu vještinu. Svako ko je to vidio čudio se i odlazio izgovarajući ve lâ havle. Čudno je bilo to što su dva velika handžara stajala u zraku ni na što se na naslanjajući.*⁸⁵

Mula Mustafa je zapisao da je u povodu proslave rođenja princeze Hatidže bilo puno okićenih dućana, a najljepši su bili hadži Mehmed-age Džine i dvojice Jevreja u Tašli hanu. Navodno nijedan drugi dućan nije bio tako lijepo okićen kao njihovi.⁸⁶ Očito je naloženo veliko slavlje u povodu rođenja te princeze jer se proslavljalo i u manjim mjestima kao što je Visoko. O tome piše Fra Bono Beniç u *Ljetopisu Sutješkog samostana*:

*Miseca marta na 4. dan, poče šenluk u Visokomu jer se čulo da se u cara kći rodila. I dura dana osam.*⁸⁷

Evo još jedne zanimljivosti koja je zabavljala narod u Sarajevu, a poslije i u Visokom. Abdi-čauš Hamalović je smislio kako će napraviti konja, i u tome mu je pomogao aščija Husejin-baša. Njih su dvojica u Abdi-čauševoj kafani najprije napravili od *abe*⁸⁸ oblik glave i vrata, prišli ih jedno za drugo i napunili pamukom. Potom su od istog platna napravili uši, a od šarenog oči u obliku slova *nun*. Tako načinjenu konjsku glavu pričvrstili su za korpu te je jedan od njih navukao korpu na sebe, a drugi ga pokrio platnom da se onaj koji na sebi nosi korpu ne vidi. Napravili su i uzengije i noge konju, a zapravo je hodao čovjek, samo mu se noge nisu vidjele od pokrivke te je izgledalo kao da se kreće konj. Konj je, zapisao je Bašeskija, bio pravo čudo u čaršiji, svijetu se ta predstava dopadala. Izumitelji su prodali konja u neku kasabu, potom su napravili drugoga i otišli u Visoko zabavljati narod.⁸⁹

U vrijeme proslava i bajrama narod se rado zabavljao ljuljanjem na lju-ljačkama, kako je navela Suraiya Farouqhi u svojoj knjizi o svakodnevnom životu u Osmanskoj državi.⁹⁰ I u Sarajevu su tokom proslave rođenja princeze Hatidže *salindžakčije* (vlasnici lju-ljački) zaradili mnogo novca.⁹¹

84 List 26b/15-19.

85 List 26b/20-27a/2.

86 List 27a/3-5.

87 Fra Bono Beniç, *Ljetopis Sutješkog samostana*, (priredio prof. dr Ignacije Gavran), Veselin Masleša, Sarajevo, 1979., str. 251.

88 Aba je vrsta platna.

89 List 27a/7-17.

90 Suraiya Farouqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, str. 199.

91 List 27a/7.

Sultanovim fermanom se nalagalo i proslavljanje uspjeha osmanske vojske na frontu. Kako su vijesti o pobjedi donosile olakšanje, s veseljem se nije čekalo; slavilo se čim bi telal u čaršiji pročitao *bešâret-i fermân* – ferman s veselom viješću. Dobre vijesti s fronta proslavljale su se u unutrašnjosti države, kao i u prijestolnici, svečanim pucanjem iz topova. U Istanbulu je slavlje obično narastalo do velikog veselja: kuće i ulice su se ukrašavale prostirkama i skupim platnima, grad bi osvjetljavali vatromet i baklje.⁹²

U Sarajevu su se te situacije proslavljale topovskim salvama. Samo toliko je Mula Mustafa zapisao i o objavljivanju primirja s Austrijancima postignutog u ljeto 1791. U taj zapis nije dodao nijednu riječ koja bi pokazala njegove emocije, a vijest o tom primirju je, zasigurno, njega obradovala jer je nepuna dva mjeseca ranije, početkom jula i njegov sin Mustafa od petnaest godina bio otišao u rat.⁹³

Jedno poduže izvješće o veselju u Sarajevu 1769. godine u povodu pobjede na frontu zaslužuje da se spomene. Proslavljala se pobjeda Osmanlija nad ruskom i poljskom vojskom, ali se brzo pokazalo da je radosna vijest s fronta bila lažna. Naime tri mjeseca nakon što je bosanska vojska otišla na istočni front, u Sarajevo je stigao *bešâret-i fermân* o tome da je 60-70 hiljada neprijateljskih vojnika, Rusa i Poljaka topovima opkolilo tvrđavu Hotin, da je Osmanlijama pristigla u pomoć vojska iz raznih krajeva predvođena Abaza-pašom, Kahriman-pašom i još nekim vojskovođama i da su skupa porazili neprijatelja. Na tu je vijest u Sarajevu započelo trodnevno slavlje uz pucanje iz topova i pušaka.⁹⁴ U fermanu je još stajalo da je osmanlijska vojska potjerala neprijatelja čak do glavnog logora, da je na nevjerničkoj strani blizu 30 hiljada žrtava, a na muslimanskoj oko 600 ili 700 *šehida* i još nekoliko stotina ranjenika.⁹⁵ Bilo je tu još vijesti o sjajnoj pobjedi Osmanlija, ali kad se vojska vratila s fronta, piše Mula Mustafa, pokazalo se da su taj ferman sročili neki lažljivci kapetani (*yalancılar kapudanlar*).⁹⁶ Tu je bilješku pisac završio riječima:

*Eto tako je narod ne znajući pravo stanje požurio sa slavljem. Najzad je postalo bjelodano da vijest o pobjedi nije istinita te se narod postidio (utanakaldı).*⁹⁷

Nije poznato je li lažni ferman dospio u još neki dio Carstva. U Bosni je dočekan s velikom radošću, što je razumljivo kad se zna da je i veliki broj

---

92 Suraiya Farouqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, str. 199.

93 List 144a/2-5.

94 List 12b/12-14.

95 List 12b/15-18.

96 List 12b/21-22.

97 Cijeli je događaj zabilježen na listu 12b, od 12. do 27 reda.

Bosanaca bio na vojni. Mula Mustafa je poimenice zapisao četrdeset aga i isto toliko njihovih bajraktara koji su otišli na moskovsku vojnu vodeći svaki pod svojim bajrakom petnaest do dvadeset ljudi.⁹⁸ I kad bi se pretpostavilo da je lažni ferman bio sačinjen tako da mu formalno ništa nije nedostajalo, taj slučaj pokazuje slabost lokalne vlasti. Objavljivanje narodu vijesti o strašnim gubicima neprijatelja i malima na osmanskoj strani, iako se već neko vrijeme nije desila sjajna osmanska pobjeda, posljedica je slabe odgovornosti lokalne vlasti i prema središtu države i prema narodu kojim je upravljala. Što se tiče naroda, posebno je zanimljiv Bašeskijin zapis o tome da se svijet posramio što je slavio neostvarenu pobjedu (*halk utanakaldı*). Ni riječi o kakvom prigovoru onima koji su ferman sačinili i onima koji su dopustili da se ferman pročita. Mula Mustafa također u ovome slučaju ne govori ništa o vlasti. Najteža optužba koju je u vezi s ovim slučajem nekome uputio jest to što je kapetane koji su sačinili ferman nazvao lažljivcima. Taj je slučaj bio povod za ovaj njegov komentar:

*Na ova sam dva lista zapisao događaje čim sam za njih saznao. Požurio sam zabilježiti ih. Nakon nekoga vremena postalo je jasno da nije istinita ni vijest o pobjedi ni o velikim, pretjeranim gubicima na neprijateljskoj strani. Stoga sada dajem riječ da ću ubuduće biti strpljiv i pustiti da prođe dovoljno vremena koliko treba da se uvjerim u istinitost vijesti pa ću ih tek onda zapisivati.*⁹⁹

Mula Mustafin zavjet na jednoj strani povećava povjerenje u njegove bilješke u medžmui (to je zapisao na početku svoje prakse). Na drugoj strani, one kazuju o piščevoj svijesti o činu zapisivanja sadašnjosti radi njenoga predavanja drugom vremenu.

Riječ na kraju

Kad se prikupe obavijesti o druženjima i zabavama, zapisani na različitim mjestima u medžmui Mula Mustafe Bašeskije, mogu se sagledati njihovi različiti povodi.

Obilježavanja kakvog sretnog događaja, kao što je uspjeh vojske na frontu, rođenje prinčeva i princeza ili dolazak novoga sultana na prijestolje, odvijala su se u svim dijelovima Carstva u (približno) isto vrijeme, tačnije, čim bi stigao sultanov ukaz kojim se narodu obznanjivala takva vijest. Recimo, iz zapisa koji glasi:

98 List 10b/1-11b/14. Ta bilješka od dva i po lista detaljno govori o ljudima koji su krenuli na vojnu.

99 List 13a/17-20.

Desetog dana mjeseca redžeba umro je sultan Abdulhamid a na prijestolje je zasjeo sultan Selim.¹⁰⁰ U Sarajevo je vijest o tome stigla 29. dana istoga mjeseca. Godina 1203.¹⁰¹

Vidljivo je da je proteklo 19 dana od događaja do njegovoga objavljivanja u Sarajevu. Deset godina ranije, 1779. kad je rođen Abdulhamidov sin Selim (koji nije postao sultan na vlasti), Bašeskija je zapisao da je princ došao na svijet 28. safera, u srijedu uvečer u 3 sata, a to je bio 17. mart. Proslava sret-nog događaja je, također prema Bašeskijinom zapisu, u Sarajevu započela na Blagovijest.¹⁰²

Izleti u prirodu koje su periodično održavala udruženja zanatlija bili su organizirane zabave s jasno određenim tokom koji se primjenjivao jednako i u centru i na periferiji države. U tome se ogleda opći karakter takvih izleta i njihova „povezanost“ na prostoru cijeloga Carstva. S druge strane, u pogledu vremena i mjesta održavanja, oblika zabave i broja učesnika ti su izleti bili lokalno kreirani. U tom su smislu dobar pokazatelj stanja i iskustva društva u dotičnoj sredini.

Spontano su se odvijala druženja u privatnom prostoru o čemu je lijepo svjedočanstvo Bašeskija ostavio opisavši *sohbet-halvu* što su je održavali on i njegovi prijatelji. Jedna važna svrha takvoga druženja bila je duhovno uzdizanje. Stoga *sohbet-halve* treba imati u vidu kao jedan oblik izvaninstitucionalnoga prenošenja i širenja znanja u osmanskoj kulturi. Ipak, to što neke grupe gradskih prvaka nisu imale na umu – ili pak nisu marili za to – da su njihova druženja javna čak i onda kad se odvijaju u privatnom prostoru, bilo je povod da imamo svjedočanstvo o tome kako su *sohbet-halve* posve slobodno kreirane – na nekima se samo zabavljalo i gostilo.

Vratimo se korisnim zabavama. Zanimljivo je saznanje da su se građani u ljetnim mjesecima okupljali jednom sedmično (petkom) i provodili vrijeme od podneva do večeri u druženju i rekreaciji. Mula Mustafa je ostavio svjedočanstvo o dugogodišnjem kontinuitetu te društvene prakse u Sarajevu. Naj-zad, svijest o zdravom životu ogleda se u praksi da cijela porodica ode živjeti jedno vrijeme na selu. Kad je 1781. godine sa svojom porodicom otišao u Zgošće, Mula Mustafa je u Sarajevu ostavio svoj već dobro uhodani posao pisara, dućan u središtu čaršije, dužnost imama u Buzadžinoj džamiji i svoju kuću u Mimar Sinanovoj mahali. A kao svrhu svoga odlaska na selo naveo je *teferiç* – odnosno želju za jednokratnom promjenom životne sredine.

---

100 Sultan Selim III (1789-1807) bio je sin Abdulhamidova brata sultana Mustafe II (1757-1774). Abdulhamid je na vlasti došao nakon Mustafe II i vladao je od 1774. do 1789.

101 List 118a/13. Pretočen u gregorijanski kalendar, datum sultanove smrti je 06. april 1789., a vijest je u Sarajevo stigla 25. aprila.

102 List 34a/1.

Summary

FROM THE EVERYDAY LIFE OF OTTOMAN SARAJEVO: COMPANIONSHIPS AND AMUSEMENTS

The article presents different forms of amusement and leisure during the Ottoman period by giving concrete data related to Sarajevo. It is based on written historical sources composed by contemporary persons. The sources provide concrete material about the ways in which citizens satisfied their needs for companionship and amusement. In terms of their organisation, parties and get-togethers are divided into three categories: those promoted by the state centre, outings which reflect local society even though they did not differ from those taking place in the imperial centre or in other parts of the empire, and finally parties created by individuals or citizens' groups. The article shows how this way of living, as a culture of living, was incorporated into the local knowledge about Bosnia.